

УДК 331.25+369.5

Павлів В.В.*здобувач кафедри національної економіки та фінансів
Університету економіки та права «КРОК»***Федун І.Л.***доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародної економіки
Київського національного торговельно-економічного університету***ПОБУДОВА МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ
НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ****FUNCTIONAL MECHANISM DEVELOPMENT
FOR NON-STATE PENSION SYSTEM****АНОТАЦІЯ**

У статті оглядово розглянуто діяльність системи пенсійного забезпечення в Україні. Проаналізовано діяльність та стан Пенсійного Фонду України, а також висловлені припущення стосовно подальшого становища першого рівня системи пенсійного забезпечення. Особливу увагу приділено характеристичі діяльності третього рівня системи пенсійного забезпечення, а саме недержавного пенсійного забезпечення, виявлено основні тенденції функціонування відповідного рівня. З огляду на нерозвиненість та незначну роль системи недержавного пенсійного забезпечення у статті досліджено та запропоновано як базис діяльності будь-яких систем певний механізм функціонування відповідної системи. Побудова механізму системи недержавного пенсійного забезпечення включає в себе складний комплекс взаємопов'язаних інструментів та методів забезпечення діяльності, що впроваджується в дію, виходячи із інституційної складової, характеру та сегменту забезпечення механізму та інших вагомих факторах. Створення такого роду механізму дає змогу всебічно розвиватись системі та охоплює всі значущі елементи її побудови.

Ключові слова: система пенсійного забезпечення, Пенсійний фонд України, солідарний рівень, недержавне пенсійне забезпечення, механізм функціонування.

АННОТАЦИЯ

В статье обзорно рассмотрена деятельность системы пенсионного обеспечения в Украине. Проанализированы деятельность и состояние Пенсионного Фонда Украины, а также выдвинуты предположения относительно последующего положения первого уровня системы пенсионного обеспечения. Особое внимание уделено характеристике деятельности третьего уровня системы пенсионного обеспечения, а именно негосударственного пенсионного обеспечения, обнаружены основные тенденции функционирования соответствующего уровня. С учетом неразвитости и незначительной роли системы негосударственного пенсионного обеспечения в статье исследован и предложен как базис деятельности любых систем определенный механизм функционирования соответствующей системы. Построение механизма системы негосударственного пенсионного обеспечения включает в себя сложный комплекс взаимосвязанных инструментов и методов обеспечения деятельности, которая внедряется в действие, исходя из институционной составляющей, характера и сегмента обеспечения механизма и других весомых факторов. Создание такого рода механизма позволяет всесторонне развиваться системе и охватывать все значимые элементы ее построения.

Ключевые слова: система пенсионного обеспечения, Пенсионный фонд Украины, солидарный уровень, негосударственное пенсионное обеспечение, механизм функционирования.

ANNOTATION

In the article briefly depicted the current situation and performance of Ukrainian pension system. Analyzed the activity of State Pension Fund and benchmarked the possible future situation in pension system first level (government level). The main atten-

tion is focused on characteristics of pension system third level – non-government level for which has been depicted the basic tendency of activity in overall Ukrainian pension system. Taking into account the pure development and low positions of pension system third level in the article is made a research of activity mechanism for this pension system third level which leads to be the basic component for any of systems to be implemented. The development of this activity mechanism for pension system third level includes the specific connections complex between different methods and instruments which improves the systems activity in various stages starting from institutional segment and to mechanism support segments, etc. The overview and development of such kind of mechanism suppose to enforce the system performance and involve into pension system third level all necessary needed functional elements.

Key words: pension system, State pension fund, pension system first level, non-state pension system, functional mechanism.

Постановка проблеми. З огляду на необхідність трансформаційних змін у системі пенсійного забезпечення в Україні та значне навантаження на перший солідарний рівень системи важливим до розвитку та подальшого становлення є саме третій рівень системи пенсійного забезпечення. Реалізація та впровадження відповідного рівня передбачає комплексний підхід у використанні певних механізмів, що забезпечують функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення на всіх етапах для виконання покладених на неї завдань. Торкаючись доцільності характеристики механізму функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення, слід зазначити, що становлення будь-якої системи, незалежно від характеру її діяльності чи спрямування, неможливе без деталізації механізму її функціонування. Проводячи паралелі із сучасним станом системи недержавного пенсійного забезпечення, можна сказати, що її докорінна зміна у напрямі розвитку передбачатиме насамперед побудову механізму функціонування відповідної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в останні роки активно обговорюється у вітчизняній науковій спільноті такими дослідниками, як І.Ф. Гнибіденко, І.Д. Фисун, В.В. Оліярник, Е.М. Лібанова, Д.Д. Третяк. Серед іноземних науковців роз-

витку системам пенсійного забезпечення приділяли увагу Р. Хольцман, Р. Хінц, Д. Туеста та інші вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте дослідження механізму системи пенсійного забезпечення є малодослідженим у науковій думці та різноманітних напрацюваннях у секторі дослідження системи пенсійного забезпечення.

Мета статті полягає у здійсненні комплексної характеристики побудови механізму функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення із визначенням базових компонентів відповідного механізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійна система України за часи незалежності зазнала чимало змін, але питання полягає саме в ефективності проведення цих змін і певних нововведень. Так, у 2003 році був прийнятий Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який вивів пенсійну систему України на новий рівень. Набуття чинності відповідним Законом передбачало зміну структури середовища пенсійного забезпечення в Україні і встановлення юридичних аспектів функціонування недержавних пенсійних фондів.

За твердженням Е.М. Лібанової, «існуюча система пенсійного забезпечення є одним із найсерйозніших чинників напруженості в суспільстві, тут сконцентровані головні суперечності між законодавчою та виконавчою владою в соціальній сфері» [3]. Характеризуючи пенсійну систему України, зауважимо, що основа її побудови була успадкована з радянської системи пенсійного забезпечення, після розпаду Радянського Союзу нагальною стала проблема у формуванні власної системи пенсійного забезпечення [5]. І свою думку стосовно початку діяльності системи пенсійного забезпечення у незалежній Україні висловив І.Ф. Гнибіденко: «пенсійна система не справляється зі своєю основною функцією – матеріальним забезпеченням пенсіонерів» [1, с. 223]. Тобто досі основою пенсійного забезпечення пенсійної системи є її перший рівень – солідарний, функцію забезпечення якого покладено на Пенсійний Фонд України.

Даючи характеристику поточній діяльності Пенсійного Фонду України (далі – ПФУ) як єдиного домінуючого суб'єкта системи пенсійного забезпечення в Україні, слід зазначити, що протягом останніх п'яти років відносно кардинальних зрушень у структурі його діяльності не сталось. Так, активи ПФУ протягом досліджуваного періоду зросли від 197 млрд. грн. на кінець 2011 року до 266 млрд. грн. станом на кінець 2015 року, тобто в річному прирості сукупна відносна величина приросту коливалась на рівні 10–13% щорічно, як це відображено на рис.1, зафіксоване від'ємне значення зростання активів – 4,2% у 2014 році спричинено недоотриманням надходжень ПФУ за рахунок окупації АР Крим (див. рис.1). З огляду на це держава надалі проводить політику функціону-

вання однорівневої системи пенсійного забезпечення, тобто відсутня стратегія переходу до трьохрівневої системи. Відповідний факт підтверджується зростанням величини асигнувань до ПФУ із Державного бюджету України, щорічний приріст яких складає 3–4%. Тобто станом на кінець 2015 року дефіцит ПФУ склав 94,8 млрд. грн., що у відносному вираженні складає 35,6% від загальних активів ПФУ [2].

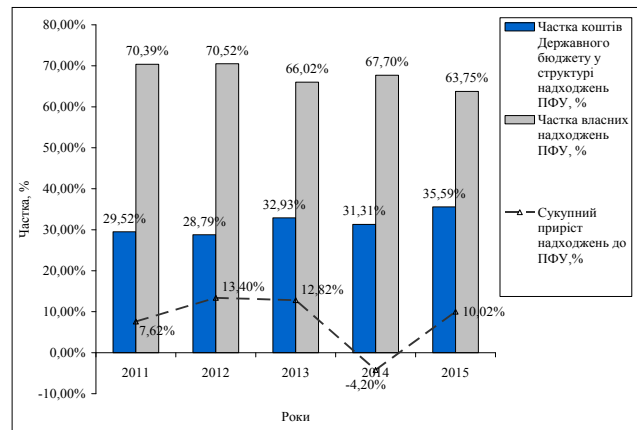

Рис. 1. Структура надходжень до ПФУ за 2011–2015 роки

Джерело: «Інформація про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2015 рік» [2]

Динаміка надходжень до ПФУ також вказує на той факт, що із кожним роком держава все більше заміщує недоотримані потоки ПФУ асигнуваннями із державного бюджету, як чітко вказано на рис. 1, їх частка зросла у більше чим 6% протягом 5 останніх років (із 29,5% у 2011 році до 35,6% у 2015 році). Така ситуація несе в собі ризик подальшого збільшення частки державних надходжень до ПФУ та, відповідно, значного навантаження на Державний бюджет України [2]. Іншу думку щодо функціонування системи пенсійного забезпечення виражає І.В. Фисун: «обсяг відрахувань окремого працівника не впливає на розмір його майбутньої пенсії. В цьому і полягає основна недосконалість солідарної системи, адже працівники позбавлені стимулу щодо зацікавленості у збільшенні та систематичності своїх внесків до державного Пенсійного фонду України» [7, с. 24].

В цьому випадку активне включення інших рівнів системи пенсійного забезпечення є вкрай необхідним, оскільки це як позитивний фактор може привести до зменшення частки асигнувань із Державного бюджету України і перенаправлення коштів на розвиток окремих галузей чи процесів в економіці та, відповідно, підвищення рівня забезпеченості пенсіонерів, яке буде не повністю корелювати із рівнем відрахувань із Державного бюджету.

Переходячи до характеристики системи недержавного пенсійного забезпечення (далі – СНПЗ), слід зазначити, що станом на початок 2016 року у Державному реєстрі фінансових установ було зареєстровано 76 НПФ та 24 адмі-

ністраторів НПФ. Крім цього, із загальної кількості адміністраторів 13 проводять співпрацю із двома і більше НПФ. Протягом 4 років кількість НПФ зменшилась до 76 у 2015 році, тоді як у 2009 році їх було 108 [6, с. 1]. Тобто чітко проглядається тенденція до зменшення кількості НПФ: порівнюючи дані на початок 2011 та 2015 років, можна побачити, що кількість НПФ зменшилась на 25%.

Характеризуючи структуру внесків та виплат НПФ у системі НПЗ, слід зазначити, що протягом досліджуваного періоду до 2014 року щорічне зростання величини пенсійних внесків складало 20,44%. Відповідна тенденція змінилась протягом останніх двох років і станом на початок 2015 року зростання пенсійних внесків склало 13,9%, а на початок 2016 року – 4,35%. Тобто відповідне зниження частки пенсійних внесків чітко корелює зі зменшенням кількості учасників і, відповідно, кількості НПФ. Крім цього, погіршення тенденцій у системі НПЗ відображається у збільшенні частки виплат. Так, частка відтоку коштів із НПФ різко зростає із 2014 року до 23,3% (див. рис. 2), порівняно із 18,91% у 2013 році, надалі ситуація погіршилась: на кінець 2015 року частка виплат у структурі надходжень склала 29,53%. Варто зазначити, що зростання коефіцієнту відтоку коштів спричинено зменшенням пенсійних надходжень в останні роки [6, с. 4].

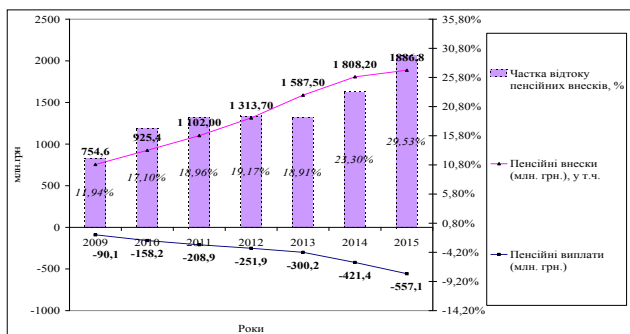

Рис. 2. Пенсійні надходження та пенсійні виплати у НПФ за період 2011–2015 років

Джерело: складено автором на основі «Підсумків розвитку ринків небанківських фінансових послуг України» [6, с. 3]

Для більш детальної характеристики системи недержавного пенсійного забезпечення необхідно також дати оцінку величині активів СНПЗ, їх динаміки та загалом рентабельності активів. Переходячи безпосередньо до величини активів, вчені неодноразово наголошували на тому факті, що величина активів системи недержавного пенсійного забезпечення за більше ніж 12 років функціонування є надто невисокою і складає менше 1% від ВВП. Динаміка зростання величини активів в середньозваженому значенні складала 23,6% (без врахування падіння величини активів за 2015 рік). В останній період відносна величина падіння активів системи недержавного пенсійного забезпечення склала

19,81%, на тлі політико-економічної кризи ще більше падіння відображає величина інвестиційного доходу за 2015 рік, а саме 31,11%. Значне падіння інвестиційних доходів системи недержавного пенсійного забезпечення спричинено вже згаданими кризовими явищами і, як результат, падінням рентабельності активів НПФ із максимального 51,27% у 2014 році до 44,05% у 2015 році, до того ж зменшенням активів на 489,2 млн. грн. [6, с. 2–5].

Короткий аналіз стану системи пенсійного забезпечення вказує на докорінні проблеми у її функціонуванні, а саме зростаюче навантаження на перший рівень системи пенсійного забезпечення і нерозвиненість третього рівня системи недержавного пенсійного забезпечення. Задля ефективного функціонування СНПЗ необхідний комплексний набір методів та важелів як економічного, так і правового, соціального впливу для створення підґрунтя дієвого менеджменту СНПЗ. Так, за твердженням В.В. Оліярника, «самереформування пенсійної системи дасть змогу встановити пряму залежність розміру майбутніх пенсійних виплат безпосередньо від кожної працюючої людини, а не лише від держави» [4, с. 175].

Говорячи про основні стовпи впровадження механізму діяльності СНПЗ, слід відзначити, що у зв'язку із багатовимірністю побудови механізму діяльності системи він є багатограним. Спочатку слід визначити сектори регулювання та формування складових механізму:

- сектор державного регулювання;
- сектор внутрішнього управління та ведення діяльності інститутів СНПЗ.

Кожному із секторів складових механізму СНПЗ притаманний поділ на сегменти формування та управління механізмом діяльності СНПЗ. Тобто для більш кращого розуміння сектор державного регулювання прямо визначає принципи та характер діяльності системи за допомогою набору важелів та інструментів управління та побудови СНПЗ, натомість у секторі внутрішнього управління здійснюється вже більш опосередковане трактування та впровадження механізму діяльності інститутів СНПЗ як частковий результат для всієї СНПЗ.

Переходячи безпосередньо до інструментів, важелів та прийомів побудови та підтримки діяльності, побудови механізму СНПЗ у кожному вищезазначеному секторі, варто відзначити, що їх характеристика є доволі різномірною, оскільки інструменти впровадження механізму діяльності для сектору внутрішнього управління за масштабом впливу є більш персоналізованими для окремих інститутів СНПЗ. Деталізуючи інструменти побудови, підтримки механізму СНПЗ, слід розглядати залежно від сектору, отже, інструменти побудови і підтримки механізму діяльності для сектору державного регулювання системи поділяються на такі:

- 1) за характером побудови:

- правового характеру (див. рис. 3), сюди слід віднести всі законодавчо-регулюючі дії

СНПЗ, які регламентовані відповідними нормативно-правовими актами, рекомендаціями, приписами тощо;

– соціального характеру, вони визначають комплекс заходів стосовно взаємодії із основними бенефіціарами системи недержавного пенсійного забезпечення;

– організаційно-економічного характеру, вони здійснюються в комплексі із інструментами правого характеру, враховують обмеження у діяльності, забезпечують підтримку та введення економічних нормативів діяльності для інститутів СНПЗ, введення форм звітності для інститутів СНПЗ тощо; окрім цього, передбачають здійснення ревізій, аудиторських перевірок, адміністративного контролю (передбачає накладення різного роду санкцій та штрафів при невиконанні певних норм діяльності інститутами СНПЗ), проведення ліцензування діяльності тощо;

2) за призначенням:

– регулюючі – інструменти, які здійснюють безпосередній вплив на регулювання СНПЗ та визначають напрям її діяльності;

– роз'яснювальні – інструменти, які мають на меті кваліфіковане донесення та розуміння учасників СНПЗ тих чи інших категорій;

– рекомендаційні – інструменти, які передбачають внесення певного роду рекомендацій для ефективної діяльності СНПЗ та визначаються не обов'язковістю виконання, але мають більше інноваційно-розвиваючий характер;

3) за величиною (потужністю впливу) на суб'єкти СНПЗ:

– інструменти незначного впливу, тобто такі, які не впливають на систему значним чином, а торкаються лише окремих ланок її діяльності;

– інструменти значного впливу, тобто такі, які мають на меті проведення значних трансформаційних змін у системі та вплив на більшість ланок діяльності СНПЗ.

Для сектору внутрішнього управління інструменти побудови системи будуть мати дещо інші ознаки, оскільки мають більш внутрішній характер впливу. Отже, існує потреба детально визначити їх характеристики:

1) за характером побудови:

– фінансово-економічного характеру, вони визначають діяльність того чи іншого інституту СНПЗ у сфері фінансового забезпечення та регулювання діяльності у напрямі потоків фондів, капіталу тощо у інститутів СНПЗ і, відповідно, СНПЗ;

– стратегічно-управлінського характеру, вони визначають стратегію діяльності інститутів і СНПЗ загалом, при цьому враховуючи базові принципи побудови стратегій діяльності;

– соціального характеру, вони передбачають використання інструментів, які за своєю характеристикою мають не економічний характер і торкаються питань соціального характеру і впливу відповідно.

2) за призначенням, вони аналогічні із тими, що вказані для сектору державного регулю-

вання і визначають лише вплив на систему, який є недержавного характеру, оскільки призначення кожних інструментаріїв деякою мірою є універсальним;

3) за величиною, вони аналогічні із тими, що вказані для сектору державного регулювання, але знову ж таки мають більш опосередкований характер;

4) за часовою характеристикою, на відміну від сектору державного регулювання, інструменти побудови СНПЗ у секторі внутрішнього управління можуть мати часові рамки, тобто априорі під час їх імплементації може закладатись корисний строк впливу, тому вони можуть бути:

– постійними, тобто ті, які вводяться на постійній основі і доповнюються або модифікуються залежно від досягнених цілей або певного стану;

– умовно-постійними, відповідні інструменти та методи можуть змінюватись або й повністю скасовуватись при зміні тенденції чи екстраординарних подіях, коли відповідний інструмент є бездієвим;

– тимчасовими, тобто ті, які мають на меті більш проектний характер та вводяться у дію на певний термін до завершення.

Впровадження та функціонування механізму СНПЗ у секторі державного регулювання здійснюється у розрізі напрямів з огляду на характер їх впливу:

1) правовий характер, який визначає сукупність законів та відповідних юридично закріплених нормативно-правових документів, метою яких є здійснення ефективного правового забезпечення функціонування СНПЗ;

2) соціальний характер, механізми такого характеру визначають напрям державної соціальної політики у сфері недержавного пенсійного забезпечення, яка зосереджена на сприянні розвитку та ефективному функціонуванні третього рівня пенсійної системи держави; тут маються на увазі безпосередній контакт із бенефіціарами СНПЗ та її підтримка;

3) організаційно-економічний характер, відповідний напрям державної політики у формуванні механізму СНПЗ є скоріш результуючим або похідним від правового напрямку, іншими словами, імплементація положень, законів і, відповідно, основних принципів, описаних у них, контроль за виконанням та сумісність викладу організаційно-економічного трактування у нормативно-правових актах, системи перевірок та контролю тощо.

Аналізуючи конкретно характери напрямів впровадження механізму СНПЗ у секторі внутрішнього регулювання інститутів, слід наголосити на тому, що до уваги братимуться інститути із недержавною складовою впливу, які не відносяться до органів виконавчої та / або законодавчої влади. Оцінюючи такий характер напрямів як організаційно-економічний, слід зазначити, що цей напрям і формує подальшу діяльність НПФ або будь-якого іншого інституту СНПЗ (див. рис. 3).

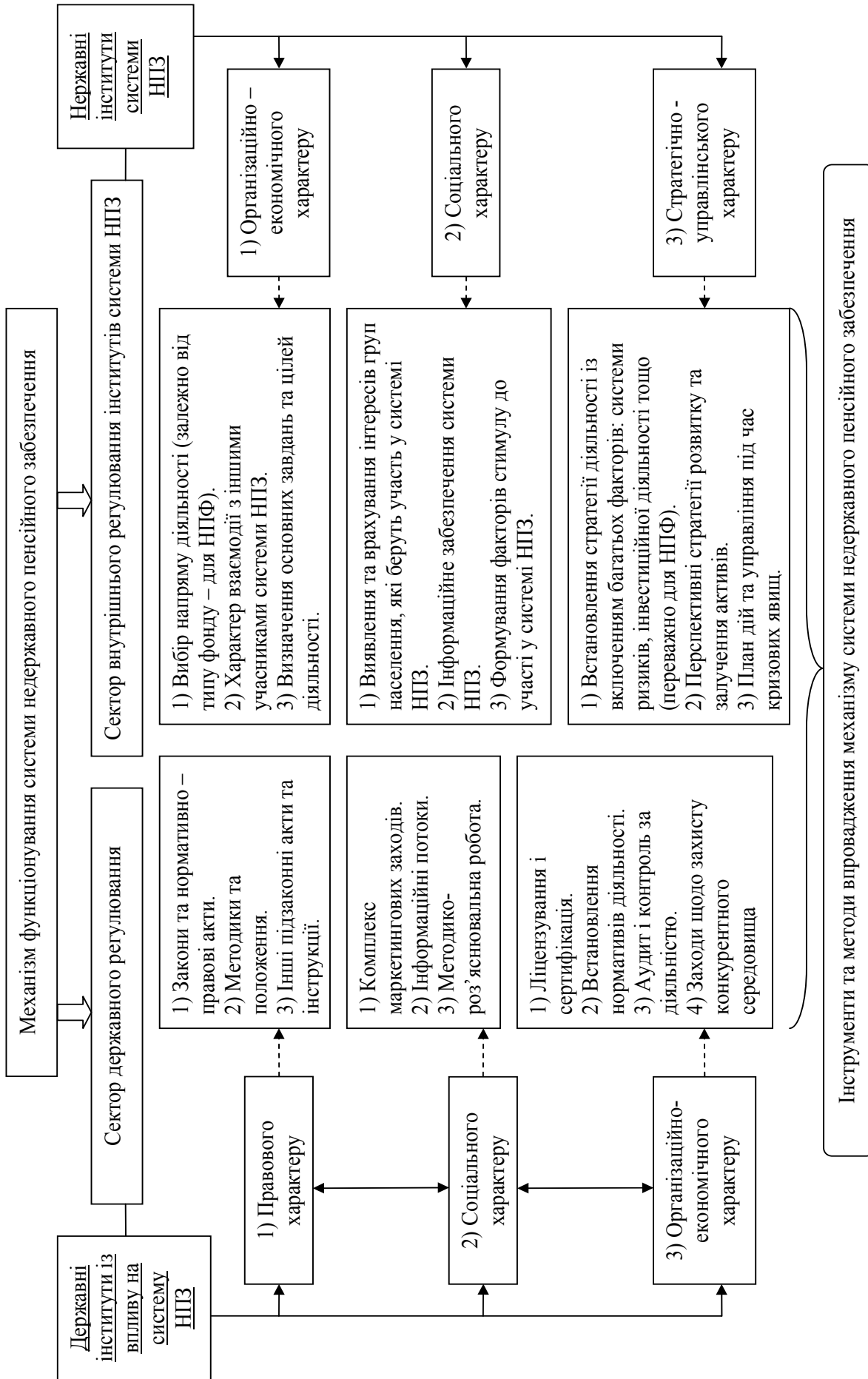

Рис. 3. Опис механізму функціонування системи недержавного пенсійного забезпечення

Джерело: складено автором

Характеризуючи впровадження відповідного напрямку, слід вказати такі методи та напрями:

1) вибір напрямку діяльності, на початку функціонування та / або під час поточного функціонування певного недержавного інституту СНПЗ встановлюються стратегічні засади діяльності, доцільність входження у систему НПЗ тощо;

2) характер взаємодій із іншими учасниками СНПЗ, кожним інститутом СНПЗ визначається тією чи іншою мірою рівень та характер взаємодії з іншими учасниками системи, а також встановлюється певний вибір співпраці між учасниками СНПЗ.

Проводячи аналіз напрямів соціального характеру сектору внутрішнього регулювання інститутів СНПЗ, доречно вказати на той факт, що саме недержавними інститутами СНПЗ здійснюється найвагомий вплив на розвиток соціального напрямку функціонування механізму СНПЗ. Результуючим фактором проведення ефективної роботи з боку інститутів СНПЗ є постійне зростання учасників системи та обізнаність громадян про діяльність і вигоди системи. Інструменти, підходи та методи ефективного впровадження відповідного напрямку мають різноманітний характер та їх перелік не є вичерпним.

Одним із важливих напрямів у забезпеченні механізму функціонування СНПЗ у секторі є провадження діяльності стратегічно-управлінського характеру у секторі внутрішнього регулювання інститутів СНПЗ (див. рис. 3). Така діяльність передбачає створення стратегічних складових функціонування інститутів СНПЗ та організацію діяльності відповідно до запроваджених стратегій та завдань.

Висновки. Результати розгляду діяльності системи пенсійного забезпечення в Україні доводять необхідність підвищення ролі та зміцнення позицій третього рівня системи, враховуючи той факт, що основою пенсійного забезпечення в країні з часів незалежності так і залишається держава. СНПЗ протягом більше ніж 12 років свого існування так і не стала вагомою у системі пенсійного забезпечення України, станом на поточний період її частка є меншою ніж 1% від ВВП. З огляду на це необхідні зміни у розбудові третього рівня системи пенсійного забез-

печення, тому базовим елементом розбудови СНПЗ є механізм функціонування відповідної системи. Наведений у статті механізм функціонування СНПЗ описує основні заходи стосовно його імплементації та підтримки. Перелік інструментів, заходів та методів є більш ніж базовим для відповідного механізму функціонування і може значним чином доповнюватись залежно від впливу соціальних, правових та економічних факторів. Не слід забувати про те, що досконалість вищезгаданого механізму насамперед залежить від рівня інтегрованості СНПЗ у соціально-економічну модель держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гнибіденко І.Ф. Пенсійна система України в умовах реформування / І.Ф. Гнибіденко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 10. – С. 222–227. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2013_10_42.
2. Інформація про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2015 рік / Пенсійний Фонд України. – Електрон. дан. (1 файл). – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=210010&cat_id=94750.
3. Лібанова Е.М. Чи потрібна Україні пенсійна реформа? Спроба неполітизованого аналізу / Е.М. Лібанова // Дзеркало тижня. – 2001. – № 34 (358). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/2000/2040/32089>.
4. Оліярник В.В. Оцінка стану недержавного пенсійного забезпечення в Україні та перспективи його розвитку / В.В. Оліярник, М.М. Бабірад // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: зб. наук.-техн. пр. – Вип. 18.9. – Львів, 2008. – С. 174–180.
5. Офіційний сайт Державного комітету статистики України / Державний комітет статистики. – Електрон. дан. (1 файл). – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
6. Підсумки розвитку ринків небанківських фінансових послуг України / ДКРРФПУ. – Електрон. дан. (1 файл). – 2015. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : nfp.gov.ua/files/OgIiadRinkiv/KonsolidovOgl/OgIiad%202012.pdf.
7. Фисун І.В. Перспективи розвитку системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / І.В. Фисун, І.І. Смішко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. – 2014. – № 1. – С. 23–30. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpushk_2014_1_5.